

THEODOSIANI

LIBRI XVI

CVM CONSTITVTIONIBVS SIRMUNDIANIS

EDIDIT

ADSVMPTO APPARATV P. KRVEGERI

TH. MOMMSEN

VOLVMINIS I PARS PRIOR

PROLEGOMENA

IN BIBLIOTHECA MUSEI HISTORICO-NATURALIS BEROLINENSIS

BEROLINI

APVD WEIDMANNOS

MDCCCXCV

CONSPECTVS PARTIS PRIORIS

	pag.	
Conspectus subsidiorum ad Theodosianum adhibitorum	VI	
Conspectus subsidiorum ad Sirmondianas adhibitorum	VIII	
PROLEGOMENA IN THEODOSIANVM		
Cap. I. Theodosiani origo et usus	IX	
Rubricæ Edicti Gregoriani Theodosiani Iustiniani	XIII	
Breviarii Alariciani præscriptio auctoritas sub-		
scriptio	XXXI	
Cap. II. Theodosiani integri codices	XXXVIII	
Cap. III. Ex Theodosiano integro excerpta præter Alaricana .	LIX	
Cap. IIII. Breviarii integri codices	LXV	
Cap. V. Additamenta Breviarii sumpta ex Theodosiano integro	LXXXII	
Cap. VI. Breviarii exempla breviate et incerta	XCIII	
I. Libri decurtati	XCV	
II. Epitomæ	C	
III. Varia et minora	CII	
IV. Excerpta ex Breviario	CIII	
V. Libri latentes vel deperditi	CIV	
Cap. VII. Theodosiani editiones et apparatus	CVII	
Cap. VIII. Crisis librorum	CXIX	
Cap. VIII. Orthographia librorum et compendia	CXLII	
Cap. X. Constitutionum auctores et acceptores et dies locique	CLIII	
I. Imperatores	CLX	
II. Constitutionum acceptores	CLXII	
III. Tempora et loci	CCIX	
DE VSV BREVIARII ALARICIANI FORENSI ET SCHOLASTICO PER HISPANIAM GALLIAM ITALIAM REGIONESQVE VICINAS adiecto indice locorum ex Breviario adhibitorum scripsit <i>Alfredus de Wretschko</i>		CCCVII
PROLEGOMENA IN CONSTITVTIONES SIRMUNDIANAS		CCCLXXVIII

Opus Theodosiani edendi a THEODORO MOMMSEN
consilio et auctoritate Academiae Litterarum Regiae Borus-
sicae anno 1898 susceptum atque continuo labore matura-
tum paene absolutum erat, cum vir summus kalendis
Novembribus anni 1903 e vita excessit. Prolegomena inde
a pagina CLXXXV amici, quibus hoc munus Mommseni
voluntate delatum erat, typis mandanda curaverunt.

CAPVT SEXTVM.

BREVIARII EXEMPLA BREVIATA ET INCERTA.

Recensuimus adhuc Breviarii codices eos, qui quatenus perveniunt constitutiones integras exhibent. Restant alii numero longe plures, qui aut ipsis legibus omissis earum interpretationem Alaricianam solam retinent (hos decurtatos appello) inscriptionibus et subscriptionibus modo retentis, modo et ipsis omissis, aut singula Breviarii capita omissis inscriptionibus et subscriptionibus ad interpretationem magis quam ad ipsas leges in compendium redigunt (hi mihi dicuntur epitomati). Accedunt ad duos hos ordines quae dicenda sunt de minoribus fragmentis et de libris incertis et deperditis. Haec omnia quamquam ad Breviarium integrum magis pertinent quam ad partem eius Theodosianam, nihilominus in Theodosiani quoque editione plena omitti non debuerunt, cum faciant ad eius per saecula posteriora vices usumque forensem determinandum. Sed ex decurtatis cur ita, ut fecit Haenelius, ad singula capita adnotetur, quis codex quid omiserit, causa nulla est. Epitomae autem, quas editio Theodosiani integri recte repraesentare nequit, si quam utilitatem habere poterunt, ei desiderio satisfacit Haenelius breviario edito integro cum epitomis omnibus adiectis. Quibus consideratis in hoc capite brevitati potissimum studui remittens de plerisque libris ad Haeneliana. Scilicet verba constitutionum cum absint tam a decurtatis quam ab epitomatis, interpretatio autem Visigothica in libris plenis exhibeatur recte tradita et raro dubitationi obnoxia, horum librorum utilitas Theodosianum recensenti redigitur fere ad inscriptiones et subscriptiones, et vere est unus inter decurtatos Berolinensis Savignianus, quo, sicut mox dicetur, uti sumus non sine aliquo fructu. Sed in eo fere substiti. Decurtati cum descendant nequaquam ex exemplari eodem omnes, immo ad archetypa redeant diversa, hoc videtur recte colligi posse ex collectaneis Haenelianis diligentibus magis quam fructuosius inter eos praeter eum quem designavi alterum nullum inveniri, qui in subscriptionibus utilia habeat in plenis non inventa neque ullum, qui habeat additamenta propria non item reperta in plenorum aliquo. In universum breviandi consuetudinem probabile est aliquanto demum post factum compendium Alaricianum invaluisse, id quod confirmatur iis quae mox demonstrabuntur. Quam ob rem cum hi libri propria et utilia operae nostrae non suppeditent, praeter ea scilicet quae subministrant de Alaricianis (supra p. XXXI seq.), nos satis habuimus ad declarandam rationem, quae intercedit inter exemplaria haec et plena, subicere locos potiores, in quibus codicum plenorum diversitates redeunt in breviatis.

- 1, 2, 9 (add.) ex plenis unus *F*
  - ex decurtatis Ambrosianus — Leidensis Vossianus
  - ex epitomis Aegidiana — Taurinensis (p. CIII)
- 1, 15, 17 (add.) ex plenis unus *A*
  - ex decurtatis Parisinus 4412 — Vaticanus reginae 1023
- 1, 16, 13 (add.) ex plenis unus *F*
  - ex decurtatis Leidensis Vossianus
  - ex epitomis Aegidiana — Fuldensis
- 2, 7, 1. 2 (add.) ex plenis unus *O*; accedit ad 2, 7. 2 folium singulare insertum codici Vaticano reg. 520 f. 100

- ex decurtatis Bernensis — Parisinus 4408 — Parisinus 4409 — Vaticanus reg. 1048 — Vaticanus reg. 1050
- 2, 16, 2 subscriptionem veram habent ex plenis unus *O*, ex decurtatis unus Bernensis interpolatam reliqui tam pleni quam decurtati
- 3, 12, 1 (add.) ex plenis *BOELK* et Paris. 4406 f. 69
ex decurtatis Bernensis — Parisinus 4403 A (pars). 4409 — Vaticanus reg. 1048
ex epitomis Guelferbytana — Curiensis
- 5, 1, 9 subscriptio primitiva *Tauro cons. et qui fuerit nuntiatus* remansit in plenis duobus *HN* et in decurtatis compluribus in adnotatione enumeratis; eadem legitur breviate: *Tauro vic.* (pro *v. c.*) in Parisinis 4409. 4412; expleto ex fastis consulatu: *Tauro et Felice* in plenis reliquis et decurtatis item multis in apparatu enumeratis; coniunxit lectionem utramque *Tauro et Felice cons. et qui fuerit nuntiatus* Parisinus 4408
- 5, 18, 1 subscr. *Monaxio* pleni *NOE*, decurtati Berol. Sav. — Clermont — Parisini 4408. 9652; *Maximo* pleni *HBGCPMSL*, decurtati Montispeess. — Parisini 4413. 4415; *Moximo* Berol. Phill. 1735; *Momaximo* Berol. 150, *Maximo Mosatio* Leidensis Vossianus — Parisinus 4409, ubi item subest dittographia ex archetypis duobus conflata
- 9, 25, 2 omittunt decurtati Ambrosianus — Bernensis — Parisinus 4409 — Parisinus 4410 — Vaticanus reginae 1048, consulto omnino, argumento offensi
- 15, 1, 9 tribuunt Constantino pleni *GXCPMLQSK* Vat. 1128. Montispeess. 84 cum sola epit. Curiensi
Iuliano pleni *HNOE*
decurtati Bernensis — Berol. 150 — Berol. Savignianus — Leidensis Voss. — Parisini 4408 (errat Haenelius). 4413. 4414. 4415 — Varsoviensis — Vaticanus reginae 1048 et in summa quotquot ex decurtatis inscriptionem hanc habentibus inspexi inspexeruntve amici. Lectio prior ut perversa ita primitiva quod in plenis ordinis vetustioris remansit, oblitterata est in decurtatis omnibus, ostendit hos pendere potissimum ex codicibus emendatis et interpolatis
- 16, 9, 4 (add.) omittunt pleni *HNCPPMSQ*
habent pleni (praeter codd. l. XVI integrum vel auctum exhibentes) *G EK*
decurtati Bernensis 263 — Parisinus 4409 — Vaticanus reginae 1048 ex epitomis Guelferbytana
- 16, 11, 3 (add.) omittunt pleni *NCPMSQ*
habent pleni (praeter codices qui l. XVI integrum vel auctum repraesentant) *HGEK*, decurtati Bernensis — Parisini 4409. 4414. 4415 — Vaticanus reginae 1048 ex epitomis Aegidiana — Guelferbytana — Curiensis

Subscriptio *explicit liber iuridicus ex diversorum sententiis elucidatus*, quam habet unus liber plenus Parisinus 4404 = *N*, item reperitur in decurtatis duobus Berolinensi Savigniano et Parisino 9652 et in epitome Guelferbytana.

Rubricarum explanationes editae apud Haenelium brev. p. 5—15 tractataeque ab eo p. XXIII et a Conrato *Quellen* 1 p. 218 seq. utilitatem nullam praebent. Discedunt in genera duo breviorum itemque antiquiorum, scilicet earum quae in Haenelii editione secundum locum occupant, et longiorum, quarum illae reperiuntur in plenis, hae sunt in solis decurtatis, scilicet libris his: Ambrosiano C. 276 inf., Bernensi, Berolinensi Savigniano, Montispeessulano 136, Parisinis 4409. 4412. 4413. 4414. 4415, Vaticanis reginae 1023 et 1048, facitque id ad communem horum librorum originem declarandam. Differunt tamen inter se; exempli causa noster Savignianus, inter eos quos citavimus fere optimus, in libro tertio pro longioribus illis explanationibus plerumque ponit breviores Haenelii, at in titulo octavo habet explanationem apud Haenelium primo loco positam, in quinto decimo Haenelii tertiam. — Ex explanationibus brevioribus supra p. 5—26 ad rubricarum indicem eas in apparatu posuimus, quas habent libri plures, propter antiquitatem; eas autem, quas ex

nostris libris habent soli libri *NLS* omisimus. Speciminis tamen causa hoc loco in nota subiecimus eas ad librum primum, ut leguntur in libris *NL*.¹⁾

I. LIBRI DECVRTATI.

Breviarii forma breviate vel, ut eam appellant praescripta codicum Parisini 4412 et Vaticani reg. 1023, *sententiae cum diebus et consulatibus excerptae cum interpretationibus*, traditur cum indice regum Francorum finiente in obitu Pipini, cuius extant formae tres, prima, quae incipit a Dagoberto, codicis Sangallensis 731 scripti anno *XXVI regni domno nostro Carolo regi* (infra p. XCIX); secunda, quae incipit a Chlotario decessore Dagoberti, servata in codice epitomae Aegidianae Vaticano reginae 846 (infra p. CI); tertia incipiens a Theoderico III reperta in codicibus decurtatis tribus Bernensi et Parisino 4409 et Vaticano reginae 1048, item in pleno Ottoboniano 2225 (infra p. XCVII). Cum eo indice si coniungimus quam supra (p. XXXVII) tractavimus subscriptionem auctoritatis Alaricianae ex codice deperdito a Cuiacio relatum: *et iterum (recognovimus) anno XX regnante Karolo rege Francorum et Langobardorum et patricio Romanorum*, non sine aliqua probabilitate statuemus breviationem hanc retentis praescriptis Alaricianis proficisci a Karolo magno. Hoc anno 788 posteriores videntur esse codices decurtati omnes; nam Parisini 4415 archetypum quod scriptum dicitur *anno XV regnante Karolo rege*, nisi ipsum plenum fuit, in numeris alicubi erratum esse probabile est. — Fines inter plenos et decurtatos interdum confunduntur, cum hi constitutiones plenas non solum ibi, ubi interpretatio nulla adiecta est, sed interdum alibi quoque ponant pro libitu librarii. Item fines inter hunc ordinem et alterum epitomatorum hic illic parum certi sunt. Ego ad epitomatos eos solos rettuli, qui habent epitomas ab Haenelio editas adiecto Fuldensi, reliquos omnes huic ordini inserui.

Mediolanensis Ambrosianus C 276 inf. saec. IX (Haenel 37 = 28). Eum praeter Haenelium adhibuit Vesmius. Deficiunt subscriptiones.

Basileensis C III 1 (Haenel 21 et 41 = 8 et 58) praeter apographum codicis deperditi Murbacensis (vide supra p. LXXIII) continet apographa particularum codicis pleni tum Mogontiacensis, iam Gothani (vide p. LXXII) manu Cochlaei et decurtati Bernensis (vide p. XCVI) et epitomae Aegidianae partem primam (vide p. CI).

Bernensis 263 (Haenel 40 = 40), saec. IX, Amerbachii et Sichardi tempore Argentoratensis, plane consentit cum libris aliis duobus Parisino 4409 et Vaticano reginae 1048,

-
- ¹⁾ I. De constitutionibus principum et edictis, hoc est ut quaecumque legis sine die et consule fuerint, prolata non videantur (hoc est . . . videantur *om. L*).
  - II. De diversis rescriptis, hoc est si auctoritas fuerit prolata, ut (aut *L*) causa non dicatur, non valeat (valeat *L*).
  - III. De mandatis principum, hoc est si aliquis cum mandatis (commendatis *L*) dominorum se asserit venire secretis animi (anime *L*), nequicquam credatur, nisi certis scriptis probaverit esse credendum.
  - IIII. De responsis prudentium, hoc est quorum iuris conditoris leges valeant (valeat *L*).
  - V. De officio praefectoris (praefectorum *L*) praetorio, hoc est ut contra iudicium quis non facile veniat.
  - VI. De officio rectoris provinciae, hoc est ut causas (in *ins. N*) publice discutiant.
  - VII. De officio iudicum civilium, hoc est ut honorati ex curiae corpore si in lite sunt constituti, cum iudices (-cis *L*) non resideant, nec (ne *N*) litigatores iudicem (-ces *L*) meridianis horis saluent.
  - VIII. De officio iudicum militarium, hoc est ut nulli in civilibus causis militaris tuicio vel exsecutio deputetur.
  - VIIII. De officio iudicum omnium, hoc est ne matronam vel pupillos sive egrotos per executionem (excusationem *N*) adtrahat (adtrahi liceat *L*).
  - X. De defensoribus civitatum, hoc est ut sine electione civium non ordinetur, ut neminem innocentem damnari aut verberari praesumat (non . . . praesumat *om. N*).
  - XI. De assertoribus domesticis et cancellariis, hoc est ut quicumque militans adquisierit sibi extra parte (-tem *L*) uindicet et ut nullus iudicem de alia prouintia cancellarium sibi coniungat.

sicut infra exponemus ad Parisinum. — Codicis Basileensis eius de quo modo diximus folia signata $\epsilon - v$ ($\varphi \chi$ non sunt scripta) sub titulo 'incip̄ legum Theodosii lib. I' descripta sunt ex codice hodie Bernensi (cuius item, ut exposuimus supra p. LXXIV, sub nomine Argentinensis passim mentio fit in marginibus) ad explenda ea quae in Murbacensi desiderabantur; finit apographum 2, 24, 1 errore praetermisso capite 2, 24, 2 et textu constitutionis sequentis 2, 25, 1. Indidem in fine Pauli quae in Murbacensi deficiebant Amerbachius explevit. Amerbachius quae in his emendavit, pleraque (ut 1, 2, 5 — 2, 9, 3 — 2, 15, 1) meri sunt librarii errores ex codice correcti; ad solum titulum libri primi primum quaedam aut emendata sunt aut adscripta (ut 1, 1, 1 *probiano* pro *probatio* et adscriptae constitutiones 1, 1, 2. 3. 4) non sumpta ex Bernensi et similia Cochlaeanis.

Berolinensis Lat. quart. 150 saec. X (Haenel 43 = 37). Praescribitur: *in Christi nomine incipit liber legum*. Habet Maioriani novellas sex primas eas ipsas quae reliquis deperditis solae supersunt in codice novellarum hodie primario Vaticano Ottoboniano 7277 ex archetypo eius similiter mutilo translatae in recentiores tres Berolinensem hunc, Parisinum 9652 + 4406, Varsoviensem antea Kellerianum.

N* Berolinensis Savignianus n. 1 saec. X (Haenel 42 = 34), nobis *N**. Initio mutilus Breviarium incipit in rubricarum laterculo l. 2 tit. 4 in explanationis verbis . . . *pillorum causae in ipsa civitate discutiantur*, finit post locum Papiniani sic: *explicit liber iuridicus ex diversorum sententiis elucidatus feliciter deo gratias amen*, quae ipsa verba eodem loco leguntur in nostro pleno *N*. Theodosiano praescribitur *Theodosiani lib. I*, subscribitur *Theodosiani constitutionum libri XVI expliciunt* (corr. *explicit*) *feliciter deo gratias amen*. Codex cum plerumque non ponat nisi inscriptiones et subscriptiones et interpretationes, aliquoties ipsas constitutiones exhibet (2, 30, 2 — 4, 15, 1 — 4, 16, 2 — 4, 17, 2 — 4, 17, 5 — 4, 18, 1 — 4, 19, 1 — 4, 20, 1. 2 — 4, 21, 1 — 4, 22, 1 — 6, 5, 2 — 7, 1, 1 — 8, 5, 59 — 8, 15, 2 — 9, 7, 6). Adiecta sunt capitulare Karoli magni a. 803 c. 1–10 (MG. capit. reg. Franc. 1 p. 113. 114) et decretum Childeberti II a. 596 c. 6. 7. 3. 4 (l. c. p. 16. 17) scripta manu eadem; quae sequebantur, perierunt. — Codex pendet ex archetypo eodem, quod expressit noster plenus *N*, nam non solum subscriptio breviarii eadem est, ut supra dixi, sed etiam subscriptiones ita consentiunt, ut passim *N* et *N** in erroribus gravissimis consentiant (ita 3, 5, 12 pro *Honorio XIII* et *Theodosio X* uterque habet *Theodosio XIII* et *Honorio X*); ubi dissentiunt, aliquoties *N* praestat (ut 9, 1, 3 — 9, 1, 15 — 9, 7, 2 — 9, 16, 3), sed multo saepius *N** (ut 9, 1, 5 — 9, 1, 9 — 9, 1, 19 — 9, 3, 7 — 9, 6, 4 — 9, 7, 1 — 9, 7, 5 — 9, 7, 6 — 9, 16, 4). Ego huiusce libri subscriptiones omnes examinavi, consentientes cum *N* vel corruptas fere suppressi, quibus locis praestant, eas attuli, praeterea in libri IX parte ea quae in *N* desideratur omnes.

Clermont-Ferrand n. 201 (Haenel . . . = 74) saec. X. Breviarium tam ante rubricas quam ante textum appellatur *liber (libellum) legis doctorum*; finit mutilus in Paulo 2, 24, 1 verbis *liberum parat*. Theodosianus inscriptione caret, subscriptum est *exp̄lic̄ lib̄ Th̄ds*.

Leidensis Vossianus quart. 47 saec. X (Haenel 38 = 25). Tam prima Breviarii folia cum perierint quam extrema, incipit in rubricarum parte extrema Gregoriana tit. 9 explan. *dicitur hoc ut filii familias*, finit in Gregoriano tit. 12, 2 *non statim casum*. Theodosianus inscriptione caret; subscriptum est *Theodosiani lib̄ XVI expliciunt*. Adsunt inscriptiones et interpretationes vel, ut hic appellantur, explanationes, et his subiunctae subscriptiones. Ante Theodosianum reperiuntur Auctoritas Alariciana eique subiunctae formulae duae *de trina conventione* (supra p. LXXXIII) et *de litis expensis* (supra p. LXXVIII). Archetypis duobus librarium usum esse declarat subscriptio constitutionis 5, 18, 1 (p. XCIV).

Montisuessulanus 136 saec. X (Haenel 24 = 21), antea Pithoeanus. Codex, qui etiam legem Salicam et capitularia quaedam complectitur, Breviario praemittit tituli loco (vide p. XXXII): *in hoc corpore continetur tota lex Romana: incipit prologus ex corpore Theodosiani*. Sequitur Auctoritas Alarici. Subscriptiones absunt.

Parisinus 4408A saec. IX (Haenel 25 = 26; specimina scripturae tria dedit Delisle *cab. des mas.* tab. 19), antea 'Claudii Puteani', passim laudatur a Gothofredo tamquam 'Anianus Puteani'. Codex eo nomine a decurtatorum forma solita discedit, quod a nono inde libro saepe constitutiones proponit integras. Subscriptiones pleraeque desunt.

Parisinus 4408 saec. IX (Haenel 27 = 29). Breviario post Auctoritatem Alarici praescribitur *incipiunt tituli legum ex corpore Theodosiani explanati*. Supra vidimus constitutionum 2, 7, 1. 2, quas ex plenis habet unus codex *O*, hic adesse interpretationes. Contaminationem prodit subscriptio 5, 1, 9 *Tauro et Felice cons. et qui fuerit nuntiatus*.

Parisinus 4409 saec. X (antea 1097 Rigault — 1197 Dupuy — Reg. 5184; Haenel 28 = 38 et 46); eundem librum sub n. 1097 laudant Sirmondus et Gothofredus, ut supra p. XXXIV exposuimus edentes subscriptionem Alaricianam. Praeter alia plura (in his sunt formulae Turonenses, de quibus dixit Zeumer MG. form. p. 131) epitomenque Aegidianam (cum Auctoritate Alarici) infra commemorandam Breviarium legitur f. 10—120 eadem forma, qua id exhibent codices duo Bernensis et Vaticanus reginae 1048, quapropter de his tribus libris simul exponemus. Ante rubricas est in tribus libris *incipiunt capitula de libro legum* similiterque post rubricas; ante breviarium est in Parisino solo *incipit lex Romana*, deinde in tribus libris *in hoc corpore continentur libri legum Romanorum: Theodosiani libri XVI, novellarum lib. V, Gai lib. I, Pauli lib. V, Gregoriani et Hermogeniani et Papiani libri singuli*. Theodosiano praescribitur *incip legum Theodosiani lib. I*, describitur *expliciant libri Theodosiani numerum XVI*. Breviarium, cui describitur: *expl Papiani (papiam Bern. Vat.) titulus de pactis intra virum et uxorem*, sequuntur formula edictionis et index regum Francorum, quae subicimus, cum faciant ad librorum parentelas et aetates determinandas. — Formula (edita apud Zeumerum MG. form. p. 536) haec est:

Incipit edictio. Cum in (*om. Vat. m. 1*) praesentia inluster vir (inlustri uiro *Par.*) ille illo mallavit, sed illi (et *ins. Vat. m. 2*) petiet, ut scriberet quod petivit (petibit *Bern.*) inritica (inretica *Vat. m. 2*) imperatores sanxerunt decreta, ut (in *Vat. m. 1*) nullus a iudicio suscipere precurrit, antequam sollemnia patefecerit [*scr. satisfecerit*], ut his qui fidem datis ut nec obiecti sunt preomaticis [*preumaticis Vat., scr. prag-*

<p>TH. 9, 1, 9 non prius quemquam sinceritas tua ad tuae sedis examen iubebit adduci quam sollemnibus satisfecerit.</p>
---

maticis] dictionis lex poena succurrit edictio. In quam ob rem petitio [*scr. peto*] in conspectu magnitudinis vestri, ut homo nomen illi est [*scr. ille res*] illas post se mali ordine preoccupasse (preoccupassit *Bern.: Vat.*) dinoscitur (denoscitur *Bern.*), ut hoc vestra prudentia integrum et legalis sententia debeat (debeant *Bern. Vat.*) definire, ea vero scilicet ratione (raccio *Bern., Par. m. 1, Vat. m. 1*) ut, si (se *Bern. Vat. m. 1*) in constitutum placitum res illas mihi iustissime debitas adprobare non potuero, ut lex mundana Teodosiano corpore arbitratus disternit, me impleturum esse polliceor (policior *Bern., pollicior Vat.*) data edictione de inscriptionibus accusatoribus recrescant Teodosiano nono in ira (= *aera, capite*) prima.

Indicem regum Francorum a Theoderico III ad Pippinum exhibent tres libri simillimi ii de quibus agimus, Parisinus 4409 et Bernensis et Vaticanus reginae 1048 (non 1050, ut supra p. XXXV legitur errore meo) et praeterea ex plenis libris Vaticanus Ottobonianus 2225 (p. LXXXI). Ediderunt eum Chesnius (script. Franc. tom. 1 a. 1636 p. 781) 'ex libro coenobii sancti Remigii Remensis' et Pertzius (*Archiv* 7, 744; MG. SS. 2, 308) et Haenelius (brev. p. LXXI. LXXII). Index hic est:

Teodoricus rex regnavit XVII annos
 Chlodovaeus rex regnavit III annos
 Hildebertus rex regnavit [XVII annos
 Dagobertus rex regnavit V annos
 Hilpericus rex regnavit] V annos
 it(em) Teodoricus rex regnavit XVII annos

annum septimum (*scr.* annos septem) alius rex non regnavit
 Hilpericus rex regnavit VIII annos
 sunt in summa anni LXXVIII
 Pipinus rex regnavit XVIII annos.

Libri in indice hoc vix variant, nisi quod Ottobonianus omisit uncis comprehensa. — Indicem sequitur subscriptio Alariciana edita supra p. XXXV. — *Leges additiciae* 2, 7, 1. 2 — 3, 12, 1 — 16, 9, 4 — 16, 11, 8 libris tribus communes sunt.

Parisinus 4410 saec. IX/X (Haenel 29 = 30) adiuncto folio inde avulso et iam facto f. 68 codicis Paris. 4406. Breviario praemittitur Auctoritas Alarici et caput *de trina conventione* (p. LXXXIII); finit cod. Hermog. tit. 2 verb. *cum pena reddendum erat*. Codicem in Novellis prope accedere ad *N* monet Paulus Meyer. Theodosiani decurtati liber V cum deesset, eo loco insertus est ex codice aliquo (simillimo nostri *N*) Breviarii integri idem liber inde a titulo secundo *de bonis militum* ad finem. Stemma inscriptum *lege hereditates quemadmodum redeant*, quod ex Theodosiani exemplo a Ranconeto sibi commodato Cuiacius edidit a. 1564 in observationum l. VI c. 40, potest ex hoc codice proficisci, si summus eum quoque aliquando fuisse Ranconeti. Similia exemplaria teste Haenelio (brev. ad p. 456) extant in Leidensi univ. 114, Parisino 4112, Vaticano reginae 1023; hoc Paulo Meyero, qui inspexit, non visum est a Cuiacio adhibitum esse.

Parisinus 4411 saec. IX (Haenel 30 = 22). Inscriptiones fere absunt, adsunt dies et interpretationes.

Parisinus 4412 saec. IX (Haenel 31 = 23), aliquando Pithoei; adhibitus ad ed. Cuiacianam a. 1586 (vide ad 1, 15, 17). Gemellus est Vaticani reginae 1023. In utroque exemplari Breviario praescribitur: *incipiunt sententiae cum diebus et consol(a)t(ibus) excerpte cum interpretationibus libri legum ex corpore Theodosii (theodosii Vat.): ipsius Theodosii (thodosii Vat.) sunt libri XVI, novellarum (libri ins. Par.) cum auctoribus eorum, id est Valentiniani Martiani Maiuriani Severi Maximi (sunt ins. Par.) lib. V (insimul ins. Par.): hic in finem istorum et ante initium Gagi arborem (arborum Vat.) iure require [intelleguntur arbores iuris sive stemmata, qualia edidit Haenel brev. ad p. 456]: Gagi liber I, Pauli sententiarum libri V, Gregoriani libro I, Hermogeniani libro I, Papiani libro I, Antimi libro I: sunt insimul veterum ac novellarum libri legum XXX et uno. Theodosiano praescribitur: *incipit Theodosius liber I*, subscribitur: *Theodosiani constitutionum expliciunt libri XVI*, Breviario subscribitur: *explicit liber Papiani*. Post locum Papiniani, in quo Breviarium finit, legitur interpretatio Th. 9, 1, 10 pariter atque in Fuldensi. Post novellas Anthemii legitur: *explicit leges divi Anthimi Aug.*, deinde, sed manu alia: *expl lib legum felix amen*. Praeter novellas, quae adsunt auctae, huic libro et gemello proprium est, ut supra p. LXXXV exposuimus, quod in primo libro adest codicis Theodosiani pleni cum numero suo rubrica XV et numerantur deinceps rubricae XVI (item nobis). XVII (nostrae ed. XX) [XVIII. XVIII in neutro libro adsunt]. XX (nobis XXIX). XXI (nobis XXXIII), nisi quod a Parisino propter hiatum (post 1, 29, 8 sequitur interpretatio 2, 4, 7) extremus numerus abest. Constitutionum non receptarum ab Alaricianis una sola adest 1, 15, 17. — Adhaeret Breviarii decurtati exemplo integro in foliis extremis 127—134 alterum mutilum incipiens in Paulo 5, 36, finiens in Gregoriano 3, 10, quod excipit post hiatum pars legis Romanae Burgundionum.*

Parisinus 4413 scriptus in Baiocassis a. 832 (Haenel 32 = 31; cf. Delisle *cal. des mss.* 3, 253 tab. 25; Flach *études critiques sur l'histoire du droit romain* [Paris. 1890] p. 85) notabilis est propter indicem titulorum libri primi huic volumini adiectum, de quo egimus supra p. LXXXV. Glossas ei adscriptas tractaverunt et ex parte ediderunt Haenel brev. p. XXIV. 462. 463 et Flach l. c. p. 157 seq.

Parisinus 4414 saec. X (Haenel 33 = 32) Breviario praescribit: *in Christi nomine incipit capitula: liber Romanus de Theodosiano et (?) d(e) P(aulo), de Gai, de Gregorium, de novellarum, de Constantino Onorio Arcad(i)o Iul(i)ano Rufino (?) Cornelio (?) Agg. (?) Graciano Alexander isti plaregexerunt (sic) in lege Romana*. Propria sunt huic libro et simillimo

qui sequitur Paris. 4415 in Theodosiano inscriptio ficticia constitutionis 12, 1, 47, praeterea in Hermogeniano titulus de iure fisci (Krueger p. 244), denique locus originis incertae: *respouenda sunt iurgia et amplectenda pacis tranquillitas, quia commodius est lites pacifice definire quam sub ambiguo certamine dispendiosam expectare victoriam.*

Parisinus 4415 ex exemplari scripto mense Decemb. anno XV regnante Karolo rege, id est a. 782 extremo, descriptus saec. IX (Haenel 34 = 33) praecedenti gemellus. Breviario subscribitur: *explicit liber legum Theodosianus.*

Parisinus Lat. 9652 (antea suppl. Lat. 779), quocum iungenda sunt hodie in volumen Parisinum 4406 coniecta folia octo 60 — 67 (Haenel 44 = 35), olim Bellovacensis (inscriptum est in principio *ce livre manuscrit apartient à la Bibliothèque du chapitre de la cathédrale de Beauvais* citaturque aliquoties sub nomine Bellovacensis¹⁾ in Pithoeanis, scilicet iis de quibus supra diximus ad Pithoeanum nobis F'), deinde apud Antonium Loiselum, cui in ed. a. 1566 Cuiacius acceptas fert novellas Maioriani, mox apud Pithoeos, recentiore aetate Luguduni in Bibliotheca Gay ea publice venundata a. 1834 illatus est in bibliothecam Parisinam. Scriptus est codex saec. IX fin. in Gallia. Praescribitur breviario: *incipit liber legum*; sequitur commentorium: *auctoritas Alarici regis. utilitates . . . eas breviariis explicat*; deinde rubricae: *tituli legum ex corpore Theodosiano explanati*; post eas breviarium ipsum solito more exhibetur, ut ipsae constitutiones deficiant, sed eo nomine a vulgari forma recedens, quod post finem Theodosiani titulo 16, 5 *de religione* subiungitur sub titulo *de episcopali iudicio* constitutio Sirmondiana I et quod novellae Maioriani hic reperiuntur sex primae; denique post finem breviarii in Papiano subscribitur: *explicit liber iuridicus ex diversorum sententiarum elucidatus feliciter* similiter atque est in N et inter decurtatos in Berolinensi Savigniano.

Parisinus 9653 (suppl. Lat. 65) saec. IX (Haenel 26 = 27). Ante rubricas Breviarii legitur: *in dei nom̄ incipiunt capitula libri legum Romanorum*; ante Breviarium ipsum: *incipit prologus legum: sub tempore Alarici rege Gotorum fuit data sententia u(t?) libros legum, qui in herario regis erant retrusi: excarsum ex omnibus libris fuit conscriptum in unum volumen per manum legum (sic) legis Romani Goiarico comite, Gratiano notario scribentem.*

Sangallensis 731 scriptus *kl. Novembris anno XXVI rigni domno nostro Carolo regi*, id est a. 793 (Haenel 46 = 42; Conrat *Quellen* 1, 222), omnino is ipse codex, qui in catalogo coenobii Sangallensis saec. IX (Becker catal. bibliothecarum p. 50) sic recensetur: 308. *Lex Theodosiana; lex Ermogeniana; lex Papiani; lex Francorum; lex Alamannorum in volumine I.* Ad epocham determinandam pertinent quae leguntur p. 293 (MG. SS. 2, 307) post legem Salicam, ante Alamannorum: *Incipit regnorum vel temporum. Eraglius dehinc quintum annum ait sui imperii. Sisbodus . . . . . ab inicio mundi usque ad Heraglio imperio et Sisbodo rege Gothorum [et Dagoberto regi Franchorum] anni sunt VDCCCXIII* (haec Isidori sunt chr. min. vol. 2 p. 479. 480 c. 414 — 417 praeter ea quae uncis conclusimus). *Regnavit Dagobertus annos XVII . . . . . Regnavit Theodoricus annos XVII et sic deinceps fere ut supra p. XCVII dedimus, Pipinus annos XVII; a Dagoberti usque ad Pipino sunt anni CLVIII; tutti insimul sunt anni VDCCCCLVIII.* Codex solito more decurtatorum deteriorum exhibet interpretationes solas non magnopere mutatas. Ad 3, 12, 4 in fine additur: *quod hic minus est, in libro Gagi require.*

Varsoviensis bibliothecae universitatis n. 480 (Haenel 39 = 36; cf. Zeumer MG. form. p. 131), antea Kelleri, aliquando Claromontanus, gemellus est Berolinensis q. 150. Vidi eum, sero tamen, missum Berolinum; Alariciana p. XXXII. XXXIII plane consentiunt cum libro nostro.

¹⁾ Ad finem codicis Theodosiani adnotatur ita: 'in vet. cod. Bel. sequitur titulus de episcopali iudicio: impp. Arcad. et Honor. et Theod. AAA. Ablauio pp.'; item ad novellas Maioriani: 'in vet. cod. eccl. Bel., in quo erant fere interpretationes tantum harum novellarum, hoc loco sunt sex novellae integrae', quae deinde enumerantur.

Vaticanus reginae 857 saec. IX/X (Haenel 47 = 43 et accuratius Conrat *Quellen* I p. 221). Interpretationes quas habet, habet non decurtatas. Additamentum ad interpretationem 4, 8, 7 adiectum huic libro commune est cum epitome Monachi.

Vaticanus reginae 1023 saec. X (Haenel 35 = 24) gemellus est libri Parisini 4112 notavimusque supra ad hunc quae habent a reliquis diversa in libro primo. Codex finit mutilus Greg. 4, 12, 2 verb. *aurelio prisco et marco militi*.

Vaticanus reginae 1048 saec. X/XI (Haenel 36 = 39), aliquando ut videtur Ranco-
neti (vide supra p. LXXVI). Egimus de hoc libro ad gemellum Parisinum 4409.

Vaticanus reginae 1050 saec. XI (Haenel . . . = 76), antea Petavianus. Ante Breviarium post stemma leguntur verba haec ex Alariciana constitutione residua: *annum XX regnum domni nostri Alarici regis datur sub die III non. Februar*. Sequuntur sub praescripto *in dei nomine incipiunt tituli legum ex corpore Theodosiano* Breviarii rubricae et post subscriptionem *expliciunt tituli veteres ex corpore Theodosiani . . . . . lib XVI* ipse Theodosianus sine inscriptione cum subscriptione hac (similis est Parisini 4412): *explicit liber Theodosii numero ex vetere libri XVI*. Breviario subscripta sunt haec: *hic continentur explan(a)t(iones) veter(e)s et nova(e): in vetere ex corpore Theodosiano liber XVI, in novel-
larum divi Theodosiano liber I, Valentiniiani liber I, Marciani liber I, Maioriani liber I, Severi liber I, Gai liber I, Pauli sententiarum liber V, Gregoriani liber I, Ermogeniano liber I, Papiano liber I: hoc sunt insinul liber XXX et auctores X, qui hoc exposuerunt*. Sequitur novella Leonis et Severi de corporatis (vide supra p. LXXX), deinde lex Burgundionum Romana. — De sententiis Pauli, quales in hoc libro exhibentur, exposuit Degenkolb in commentationibus Mommsenianis p. 646 seq. demonstrans hic adesse titulum de adulteriis a Cuiacio editum ex codice Vesontionensi.

II. EPITOMAE.

FVLDENSIS D I saec. VIII (Haenel 49 = 45; Conrat *Quellen* 1, 222), antea Weingartensis (cf. Zeumer MG. form. p. 1).

Breviarium, cuius partes in hoc codice ordine non solito exhibentur, *scintilla de libro legum* appellatur tam ante rubricarum indicem quam in fine (utroque loco legitur *explicit ad integrum sc. de l. l.*). Theodosiano praescribitur: *incipit capitulare Theod. liber I*, subscriptum est *Theodosiani liber XVI explicit*. Constitutiones interpretatione carentes, quas decurtati solent ponere integras, proponuntur epitomatae, exempli causa 16, 7, 3 hic sic exhibetur: *qui Christiani religionis et nominis neglexerint, puniantur*. Legum 3, 12, 2 et 3 interpretationes ita leguntur perturbatae: *Fratris uxorem ducendi vel uni viro duas sorores habendi aut sororis in fratris filia aut consubrina aut certe fratres uxorem penitus licentiam denegatur, nam ex tali coniunctione procreati filii legitimi non habentur et facultas eorum ad credes proximior gradu pervenit; si heredes non adsunt, tum in eorum facultate fiscus accedat*. Post locum Papiniani, in quo breviarium finire solet, sequuntur, pariter atque in Pithoeano deperdito *F* (vide supra p. LXXX), novella Leonis et Severi de corporatis in epitomen redacta et interpretatio constitutionis 9, 1, 18 sic ut eam rettulimus in apparatus nostrum. — In novellis quae propria habeat Fuldensis, in altera huius editionis parte declarabitur.

EPITOMAE AEGIDIANAE (Haenel p. XXV. XXVI. LXXV—LXXIX; Conrat *Quellen* 1, 222) in exemplaribus melioribus praemittitur Auctoritas Alariciana (supra p. XXXII). Ipsa facta videtur esse saec. VIII exeunte; certe codices antiquissimi quique hanc aetatem non superant, et cum adsint in Aegidiana epitomae constitutionum quarundam adiecticiarum (supra p. XCIII) itemque locorum Pauli aliquot similiter a Breviario primitivo alienorum, epitomator adhibuerit necesse est librum formae auctae. Ante a. 744 quod epitomen scriptam esse Haenelius contendit, nititur capitulari ad eum annum relato apud Baluzium capit. 1 p. 154, in quo adest inter-

pretatio loci Paulini 5, 4, 15; sed id capitulare hodie viri docti consentiunt ficticium esse. Vide quae diximus p. XXXVII.

Iam enumerabimus epitomae Aegidianae libros hodie notos.

- Ambrosianus A 46 inf. saec. X. Egerunt de hoc libro originis ut videtur Italicae Maassen in comm. minoribus acad. Vindob. cl. phil. hist. vol. 92 [1878] p. 303 et Conrat (*Zeitschrift der Savigny-Stiftung, germ. Abth.* 9 p. 219; *Quellen* 1 p. 226) et plene Fournier *Annales de l'université de Grenoble* 11 (1899) praesertim p. 361. Epitomae Aegidianae praescribitur: *haec capitula a Carolo primo et Pipino filio eius inter leges Francorum excerpta et posita sunt.*
- Basileensis C III 1 Amerbachianus (vide supra p. XCV) sub titulo *incipiunt capitula legum ex corpore Theodano* continet epitomae Aegidianae partem primam ad 2, 24, 2 *divisio facta permanet.*
- Holkhamensis 210 saec. IX/X, qui quae contineat accurate enarrat Conrat *Geschichte der Quellen und Litteratur des röm. Rechts im Mittelalter* 1 (1891) p. 277, habet inter haec Auctoritatis Alaricianae partem et alio loco epitomen Aegidianam; ipsum Breviarium non videtur habuisse auctor huius syllogae, quae memorabilis est utpote compilata et ex iure Iustiniano et ex lege Euriciana Visigothorum et ex Alaricianis.
- Leidensis publ. 191 = XVIII B. A saec. X (Conrat *Zeitschrift der Savigny-Stiftung, röm. Abth.* vol. 1 extr.).
- Leidensis Vossianus quart. 119 saec. X (Haenel brev. 54). Inest praeter epitomen Aegidianam constitutio Sirmondiana prima.
- Leidensis univ. 114 saec. IX (Haenel brev. 53; Zeumer form. p. 34).
- Monacensis Lat. 4460 saec. XI (Haenel *Berichte der sächs. Ges.* 1865 p. 15; Conrat *Quellen* 1, 228).
- Parisinus 4409 saec. X (Haenel 28 = 38 et 46) praeter breviarium ipsum, de quo supra egimus, etiam epitomen eius Aegidianam continet; auctoritas legitur f. 144.
- Parisinus 4416 saec. IX (Haenel brev. 47).
- Parisinus 4417 saec. X (Haenel brev. 48).
- Parisinus 4418 saec. X (Haenel brev. 49).
- Parisinus 4626 saec. X/XI (Haenel brev. 56). Auctoritas Alarici legitur f. 109.
- Parisinus 4633 saec. X (Haenel brev. 51).
- Parisinus 4696 saec. XIII (Haenel brev. 52). Auctoritas Alarici legitur f. 89.
- Parisinus *nouv. acq.* 204 saec. X/XI (Conrat *Zeitschrift der Savigny-Stiftung, röm. Abth.* 9, 399; *Quellen* 1 p. 42). Auctoritas Alarici legitur f. 78.
- Parisinus *nouv. acq.* 2318 saec. VIII/IX.
- Sangallensis 729 saec. IX (Haenel brev. 54).
- Sancti Pauli in Carinthia saec. X (Haenel brev. 56).
- Stuttgartensis, antea Weissenauensis saec. X (Haenel brev. 73, *Berichte der sächs. Ges.* 1865 p. 1; Conrat *Quellen* 1, 228).
- Vaticanus reginae 846 saec. VIII (Haenel brev. 75; Arevalus Isidoriana vol. 2 p. 325). Hic est codex Tilianus, ex quo indicem regum Francorum Chesnius edidit (script. Franc. t. 1 p. 781). Indicis, quem descriptum accepi a socio Paulo Meyer, haec forma est reliquis duabus melior et plenior. Incipit: *haec s(unt) nomina regum Francorum. Chlotarius regnavit annus XLVII. Dagobertus filius suus regnavit annus XVII; finit: Pippinus regnavit annos XVI et dimidio.*
- Vaticanus reginae 852 saec. X (Conrat *Zeitschrift der Savigny-Stiftung, röm. Abth.* 9 p. 390; *Quellen* 1 p. 42).
- Vaticanus reginae 991 saec. XI (Haenel brev. 55).
- Aegidii, qui epitomen hanc primus edidit a. 1517, codex in fine mutilus (post Hermogenianum deest locus Papiani) hodie latet vel periit (Haenel p. LXXXVII).
- EPITOME PARISINA (Haenel p. XXVI. XXVII. LXXIX; Conrat *Quellen* 1, 228).
- Parisinus 10753 (= suppl. Lat. 215; Haenel brev. 60) supra p. LXXXIX iam tractatus est eo nomine, quod hanc epitomen qui fecit praeter breviarium habuit Theodosiani

pleni codicem certe libros XII—XV, probabiliter I. IX—XVI complectentem, puto aut eum qui nunc est Vaticanus reg. 886 aut similem. Ipsam epitomen, quae *scintilla* appellatur pariter atque Fuldensis (supra p. C), Haenelius iudicat formatam esse ex Aegidiana in regione Turonensi vel Aurelianensi, quoniam constitutionem 2, 15, 1 inde adfert Aldricus Cenomanensis episcopus in instrumento a. 838.

EPITOME GVELFERBYTANA (Haenel p. XXVII. LXXX; Conrat *Quellen* 1, 231).

Guelferbytanus Weissenburgensis 97 saec. IX (Haenel brev. 61) quam continet breviarii epitomam, eam Haenelius iudicat factam esse post a. 754, quoniam librarius Childerico tribuat annos novem, ante a. 769, quoniam Karoli magni non meminit; quae vix recte videtur posuisse. Subscriptio epitomae *explicit liber iudicis ex diversorum sententiis elucidatus* eadem est atque pleni Parisini 4404 = N et decurtatorum Parisini 9652 et Berolinensis Savigniani. Epitomator hic pariter atque Aegidianus admisit capita quaedam adiecticia (supra p. XCIII).

EPITOME MONACHI (Haenel p. XXIX. LXXXIII). A reliquis epitomis haec eo nomine discedit, quod passim adsunt subscriptiones. Habent eam libri hi:

Berolinensis Phillippianus 1735 saec. VIII/IX (Haenel brev. 64; Rose cat. n. 160; cf. Conrat *Neues Archiv* 24, 342; *Bull. di diritto Romano* 11 p. 7).

Parisinus 4403 B saec. VIII/IX (Haenel brev. 63).

Parisinus 4419 saec. X (Haenel 23 = 62). In ipso libro adnotatum est Cuiacium eum contulisse a. 1585 eodemque usus est Gothofredus (proleg. p. CXXXIV). Solus continet huius epitomae prologum. Post epitomam sequitur caput *de meretricibus et infamis: placuit ut nullis vocem meretricis accipiat meretrices quae adultere vocantur ut lex Theodosiani* (Haenel cogitavit de const. 9, 7, 1) commemorat nullis ab eis *faeditatem corporis condempnetur quia in talis nullis criminibus consecutur, nisi quando a domino merebitur veniam, supplicabitur*, originis incertae et interpretatio novellae Theodosii de curialibus 15 (*nulli . . . subditorum*). Sequitur Theodosiani appendix prior Kruegeri.

EPITOME CVRIENSIS (Haenel p. XXXI. LXXXIII; Zeumer *Zeitschrift der Savigny-Stiftung, germ. Abth.* 9, 1 seq.; Conrat *Quellen* 1, 238). Compilata videtur esse saec. VIII medio ante a. 766. Adsunt constitutiones aliquot adiecticiae (p. XCIII). — Habent eam libri hi:

Lipsiensis univ. 3493 saec. IX, antea Utinensis (Haenel brev. 65).

Sangallensis 722 saec. IX (Haenel brev. 66).

Sangallensis Favariensis saec. X (Haenel brev. 67).

III. VARIA ET MINORA.

Ut non raro offenduntur in libris scriptis constitutiones desumptae ex Theodosiano breviato, ita utilitate ἀποσπασμάτια haec fere carent. Composui nihilo minus quae huius generis mihi se obtulerunt aut in ipsis codicibus aut ab aliis adlegata.

Bernensis 314 f. 88: Th. 11, 39, 7 Conrat *Quellen* 1, 42.

Berolinensis Lat. fol. 270 (Haenel 11^a = 17^b), antea Pithoei, compactus est ex plurium codicum laciniis. Ex his supra p. LXXX diximus de f. 1—10, item p. LXXXIII de f. 11—13; f. 14 cum spectet ad nov. Valentiniani III 32, supersunt hoc loco tractanda f. 15 et 16. Exhibet illud scriptum saec. fere IX ex Theodosiano breviato constitutiones 9, 14, 2 *supplicio subiungetur* ad 9, 16, 3 et *constantino cons.* In reliqua pagina, quam prima manus vacuum reliquit, altera non multo posterior adscripsit constitutionem ficticiam eam, quam supra p. 240 ad 5, 18, 1 rettulimus *de agnationibus dividendis*, et post hanc interpolatam ex novella Valentiniani 27 Sirmondianam primam, sicut ad eam adnotatum est. — Alterum folium hodie 16 continet haec:

1. in pagina recta:

Imperator Teodosius dicit ad episcopos capl̄ V. Ecclesiarum negotia pro reverentia sanctitatis ac fidei oportet, cum ad publicum prolate fuerit (*sic*) cause sine aliqua tarditate finiri nec debent defessores (*sic*) loci venerabiles (*sic*) ulla

tarditate suspendi, quia res ecclesiarum nec per intervalla temporum nec per tardiores agentes non possunt prolongari neque annuere.

2. *post interstitium:*

Sicut lex Theodosiani et divi Valentiniani et aliorum auctorum (*sic m. 2, m. 1 inc.*) praecipit. Si quis libertatem a propriis dominis fuerit consecutus, sciant se dominis suis esse subiectos, sicut libertis lex praecipit custodire, et si in aliquo propriis dominis leserint, ad servitium revertentur. Patronatus autem tamdiu prolongatur usque in terciam generationem, qua expleta patronatus desiit esse et qui nati fuerint ex libertis, in sua redigant potestate et testamenta facere et testimonia perportare.

3. *in vera constitutionem 11, 11, 1, cuius varia lectio suo loco adlata est.*

Haec est scheda, unde secundum locum *sicut . . . perportare* hic illic corruptum Pithoeus transcripsit in exemplar suum editionis Cuiacianae (hodie in Parisina bibliotheca inter libros impressos *Réserve F^a*) praemissis verbis *in veteri scheda, in qua scripta etiam sunt l. si qui eorum C. Th. ne damna protinc. infligantur* (= 11, 11, 1). — Prior locus est tamquam interpretatio constitutionis 2, 4, 7 ad verba eius prope accedens, sed cuius aetatis ipsa sit, declarat vocabulum prolongandi. — Posteriorem edidit ex apographo Pithoei Haenel apud Hauboldum opusc. 2 p. 927. 928 et ad Th. 4, 10, 3; tractavit Huschke *Studien des römischen Rechts* (1830) p. 163, iudicans scriptorem hic comprehendisse argumentum constitutionum tituli Theodosiani 4, 10 'de libertis et eorum liberis' et novellae Valentiniani 24 'de libertis et successione eorum', id quod praescriptum recte intellectum confirmat.

Casinas 522 pendet ex Hincmaro (supra p. LXXXIX).

Guelferbytanus Helmstadiensis 1164 (1062): Conrat *Quellen* 1, 228.

Parisinus 1730 saec. XIV: Haenel brev. 69.

Parisinus 3841 saec. X f. 150: Th. 9, 45, 4 Conrat *Quellen* 1, 42.

Parisinus 4406 f. 69—72 saec. IX proponit titulum 3, 12 de incestis nuptiis, praemittens sub praescripto 'iste titulus est primus de incestis nuptiis' additiciam constitutionem, quae hodie prima numeratur, deinde sub rubrica 'xii tit. de incestis nuptiis' constitutiones reliquas tres. Sequitur locus: 'de incestis nuptiis. Quicumque aut sororis . . . anathema sit'.

Parisinus 4482: Haenel brev. 70^a.

Parisinus 4696 saec. XIII: Haenel brev. 52 cum apographo Crameriano n. 59.

Parisinus 4697 saec. IX/X: Haenel 45 = 41; Zeumer form. p. 26; plenius Conrat *Quellen* 1, 221.

Parisinus 9710 (non 7710): Haenel brev. 70.

Taurinensis I. IV. 27 (antea H. VI. 24): Haenel 48 = 44 et accuratius Patetta *Archivio giuridico* vol. 47 (1891) p. 39. Post Iulianum insunt excerpta ex breviario. Codex eo solo nomine notabilis est, quod originis videtur esse Italicae.

Vaticanus reginae 379: Haubold opusc. 2 p. CXVII.

Vaticanus reginae 982 saec. X: Haenel brev. 68.

Vindobonensis 406: Th. 4, 7, 1, Conrat *Quellen* 1, 42.

IV. EXCERPTA EX BREVIARIO.

Excerpta ex Theodosiano pleno quae habemus, supra tractavi; excerpta ex Breviario ab editore Theodosiani praetermitti potuerunt, codices enim et aetate sua et virtute ad textum stabiliendum sufficient. Ad usum autem forensem iuris Romani determinandum quid excerpta illa conferant, ea quaestio cum praesertim non in Theodosiano contineatur, sed alias quoque Breviarii partes, immo iura legesque Romanorum universa complectatur, reservata est appendici ei, quam socius operis Alfredus Wretschko in se recepit. Quam ob rem hoc loco ea tantum breviter exponam, quae cum editores priores passim tetigerint, non videbantur tota praeteriri posse.

Ex Breviario quid sumpserint leges nationum Germanicarum, supra p. LX paucis significavimus. — Consultationis veteris iure consulti, quam ab Ivone in decreto (1, 8, 4, 3) usurpatam Cuiacius edidit a. 1577 ex codice hodie deperdito (ed. Krueger collectio librorum anteiust. vol. 3 p. 179), auctorem usum codicibus Gregoriano et Hermogeniano itemque Pauli sententiis integris item Theodosiano integro usum esse qui credunt, errant. Nam non solum quae inde affert 1, 2, 7 — 1, 4, 3 — 2, 9, 3 — 2, 12, 2 — 2, 12, 3 — 2, 12, 4 — 2, 16, 3 — 8, 12, 1 (mut.) — 8, 18, 7 — 9, 1, 18, omnia adsunt in epitoma Alaricana, sed errat etiam libellus cum horum codicum parte aliqua, ut 8, 18, 7 inscriptio est non *Arcadius et Honorius*, sed ut in *PMLS Honorius et Arcadius*, item 9, 1, 18 pro *disceptationi* est *discussioni* item ut in *PMLS*. Itaque iuris peritus is, qui Consultationem scripsit, Theodosiani exemplum adhibuit tale fere, qualia sunt ordinis nostri deterioris antiquissima. — In formulis Gallicis quae reperiuntur sumpta ex Breviario, composuit Zeumer (form. ed. p. 142). — Clerici per medium aevum cum ubivis fere viverent iure Romano, excerpta ex Breviario potissimum reperiuntur in iuris canonici libris Gallicis. Ex his Hincmariana supra p. LXXXIX tractavi utpote proxime coniuncta cum auctario Breviarii eo, de quo ibi actum est, quamquam ipsa crisin non magis iuvant quam reliqua ex Breviario excerpta. — Ibidem tetigimus excerpta similia a Benedicto Levita sumpta ex Theodosiano, vera origine passim mala fraude celata. — Contra sub veris auctoribus laudantur quae ex Breviario adferuntur in Reginonis abbatis Prumiensis († 914) libris duobus de causis synodalibus et disciplinis ecclesiasticis (cf. Conrat *Quellen* 1, p. 258), quem expilavit Burchardus († 1022) episcopus Wormatiensis (Conrat l. c. p. 261). — Denique quae ad ius Romanum pertinentia a saeculo sexto ad decimum ex Gallia innotuerunt post Savignium diligenter collecta a Conrato (*Quellen* 1, 1—30), eorum longe pleraque pendent ex Breviario neque, si Iuliani novellas exceperis, ius Iustinianum ibi per haec tempora inventur adhibitum esse.

E contrario litterae Italicae, non solum provinciarum Byzantiarum, sed etiam partium Langobardicarum Theodosianum totumque Breviarium ignorant ipsaque corpora iuris ecclesiastici ibi conscripta, ut collectio Anselmo dedicata saec. IX et quas composuerunt saec. XI exeunte Anselmus episcopus Lucanus et cardinalis Deusdedit syllogae quae afferunt ex iure Romano, omnia sunt Iustiniana, somniaque Fittingiana (*Zeitschrift der Savigny-Stiftung, röm. Abth.* 9, 376) sano iudicio Conrat (*Quellen* 1, 98. 368) refutavit. Attamen (cf. Conrat l. c. p. 47. 276) Breviarii codices non omnino defuisse in bibliothecis Italiae superioris testes sunt Gothani¹⁾ archetypus scriptus Foroiulii (p. LXXII) et libri duo adhuc servati in bibliotheca capitulari Eporediensi; denique ex summa Aegidiana excerpta reperta sunt in codicis Iustiniani exemplaribus antiquissimis (Krueger ad cod. Iust. 3, 12, 4) et mixta Iustinianis in libris Holkhamensi (p. CI) et Taurinensi (p. CIII).

V. LIBRI LATENTES VEL DEPERDITI.

'Augustensis bibliothecae' codex, quem Sigismundus Ilsungus cum Sichardo communicavit, huic ea suppeditarit necesse est, quae editio ea propria habet non inventa in libris tribus reliquis ab eodem adhibitis Argentoratensi hodie Bernensi, Mogontiacensi hodie Gothano, Murbacensi, cuius superest apographum Amerbachianum. Sed in editione talia certo non distinguuntur. Contra codici ei, quem accepit Sichardus, cum editio pervenisset ad 2, 10, 5, in folio extremo nominatim plura accepta refert, ex quibus hoc loco ea repetam, quae codex habet aut sibi propria aut, ubi reliqui differunt, cum parte eorum consentientia:

1, 2, 5, 1	nostro praeiudicium] nostri praeiudicii
2	remittitur] emittetur
1, 2, 10, 5	firmatur] confirmatur
1, 3, 1, 3	scriptis] ex scriptis
1, 5, 3, 3	negotii] negociis cum I.

¹⁾ Ex Gothano adlata glossa ad 2, 21, 1, 4: *emolumentum . . . laboris* est item teste Patetta in codice Taurinensi originis Italicae (p. CIII).

- 1, 16, 7, *3 depraedatio nullas] praedatio nullos
 *5 oblidantur] obligentur
 *5 eorumque] eorum *cum G*
 1, 20, 1, 4 quina itaque] quinquaginta
 2, 1, 6, 6 primores *cum AOL*
 7 deprometur] depromatur *cum B^bO*
 2, 3, 1, 2 minore] in minore *cum G*
 *1 si aptam rei (causam *ins. LS*) et proposito] quam tamen rei causam ex
 proposito
 *1 eam esse] esse
 2, 4, 4, 3 lis] litis *cum NLS*

Codex quamquam Sichoardo in hac parte utenti solo Gothano passim exhibebat emendationes, ipse non videtur fuisse optimus, inclinans fere ad *L* et uno certe loco 2, 3, 1, *1 textum male corrumpens.

'Dyonisii' (sic *Y ad 9, 1, 19*, praeterea 'dy') laudatur, ut supra p. XLV exposuimus, in marginibus librorum duorum gemellorum Berolinensis Phillippsiani 1741 = *Y* et Parisini 12445 = *D*. Idem codex videtur intellegi a commentatore decreta Gratiani saec. XII (supra p. LXXVIII), ubi ait Theodosianum 'esse Aurelianus et apud sanctum Dionysium'. Libri illi inde adferunt lectiones has:

- 4, 18, 2, 4 communis partibus] 'in Dy comunibus partibus' *D*, *consentiens in hoc errore cum uno libro O*
 4, 19, 1, *8 int. ordinamus ut non uelint] 'in Dy ordinauimus quo non uelint' *D*
 4, 20, 3, 1 apud acta *om.*] 'in Dy apud acta' *D*
 9, 1, 19, 8 custodiat] 'in Dy custodiae' *DY*
 *2 sponte fingenti] sic 'in Dyonij' *Y*.

Murbacensis codicis apographum extat Basileense (supra p. LXXIII).

Addimus excerpta ex catalogis bibliothecarum, maxime ex compilatis a Gustavo Becker (Bonnae 1885), quamquam quos enumeramus omnes ad Breviarium pertinuisse nequaquam certum est.

Augiense monasterium a. 822 (Becker n. 6 p. 8) n. 142: *Lex Theodosiana, de diversis Romanorum legibus, lex Ribuaria, lex Salica et lex Alamannica et capitula domni Karoli et domni Hlodovici imp. addenda legibus nec non et alia capitula eius de nutriendis animalibus et laborandi cura in domestica agricultura in vol. I*. Denuo in catalogo eiusdem bibliothecae a. 842 (Becker n. 10 p. 22) sic: *in septimo decimo libro continentur leges diversae, id est lex Alamannorum, lex Ripuaria, lex Salica, lex Theodosiana et diversi capitular. Pippini, Karoli et Hlodovici regum et ordo ecclesiasticus Romanae ecclesiae et qualiter missa celebretur et de officiis avarinis in noctibus a caena domini usque in pascha et qualiter in sancta Romana ecclesia reliquiae conduntur et quomodo in sancta Romana ecclesia ordinationes fiant et capitula in omnibus laborandi cura*.

Centulensis ecclesia sive S. Richardi a. 831 (Becker n. 11 p. 28): 200 *lex Romana*.

Cluniacensis saec. XII/XIII (Delisle l. c. 2, 458 seq.) 447 *rolumen in quo continentur leges Romanae a Theodosio ex diversis libris excerptae* — 449 *r. in q. c. iudicia dei et leges Theodosiane, liber institutionum Gaii cuiusdam, Pauli sententiae ad finem* — 461 *vol. in q. c. leges diversorum imperatorum* — 462 *vol. in q. c. leges Theodosiane*.

Corbeiae saec. XI (Becker n. 55 p. 139 = Delisle *cod. des mss.* 2, 427): 7 *lex Romana ab Alarico rege abbreviata* — 8 *libri veterum sedecim* — 9 *libri novellarum sex Theodosii I, Valentini I, Martiani I* — 10 *lex Burgundionum* — 11 *lex Gothorum*. Item saec. XII (n. 79 p. 186 = Delisle l. c. p. 428): 58 *Alarici regis auctoritas*. Item c. a. 1200 (n. 136 p. 283 = Delisle l. c. p. 432): 201 *lex Romana* (= Berol. Phill. 1735?).

Cuiacianae bibliothecae catalogi extant duo, quorum prior inscriptus *catalogue des mss. de Cujas dressé par Jean de Limoges en 1575* (ed. ex codice Parisino Lat. 4552 f. 233—237 H. Omont *nouvelle revue historique de droit* 1885 p. 257) recenset libros scriptos hos:

THEOD. I.

G

22 Codex Theodosianus

70 Codex Theodosianus

78 Codex Theodosianus, Hermogenianus et sententiae Pauli.

Alter inscriptus *Catalogue des mss. de Cujas dressé après sa mort en 1590* (ed. ex ma. Rosanbino 276 f. 38—72 idem Omont in eadem ephemeride 1888 p. 631) hos:

251 Capitula Caroli et Ludovici et leges Codicis Theodos.

270 Codex Theodosianus.

Everardi comitis Foroiuliensis a. 837 (n. 12 p. 29): 8 *librum de constitutionibus principum et edictis imperatorum*. Inde videtur descriptus esse noster Gothanus (supra p. LXXII).

Hamiltonianus n. 132 saec. VIII/IX (Wattenbach *neues Archiv* 8, 335): *liber legis Romane et interposito alio liber legis Theodosiane et interpositis aliis liber Theodosii*.

Massay (Delisle *cab. des manuscrits* 2 p. 442): 66 *tres libri de legibus Theodosii*.

Ripoli monasterium ante a. 1046 (Becker n. 49 p. 134): 7 *legem Romanam*.

Tulli Leucorum ante a. 1084 (Becker n. 68 p. 150): 47 *Aug. de mirabilibus mundi cum legibus Theodosii et glossis prologorum vol. I*.

Quot exemplaria Breviarii eiusque epitomarum Gallia aliquando servavit, declarant vel maxime codices Pithoeani duo, alter hodie Parisinus 4406, alter iam Berolinensis fol. 270 et tertius Danielianus hodie Vaticanus reginae 520 formati ex eiusmodi codicum decem ampliusve numero foliis residuis.
